

PETER VAN ZUYREN

Een 16de-eeuwse abt als maecenas van kunst en wetenschap

Henny van Dolder-de Wit

Eind 1993 verscheen er van de hand van B.J.P. van Bavel een proefschrift in druk over de abdi Mariënweerd. Dit klooster lag van de 12de tot de 16de eeuw enkele kilometers ten zuiden van Culemborg aan de Linge. Naast de wetenschappelijke informatie gunt het werk de lezer een blik op de inrichting van de abdijgebouwen en krijgt men een indruk van het aantal kloosterlingen, het vaste personeel; de middelen van bestaan enzovoort. Op de omslag prijkt een afbeelding in kleur van Peter van Zuyren, zoals men die aantreft in een van de gebrandschilderde Glazen van de St.-Janskerk Van Zuyren was van 1545-1561 abt van Mariënweerd en in deze hoedanigheid schonk hij in 1560 dit Glas, nr. 13. Over deze abt en het klooster Mariënweerd wordt aan de hand van het boek in dit artikel iets verteld.

De Abdi Mariënweerd (1129-1592)

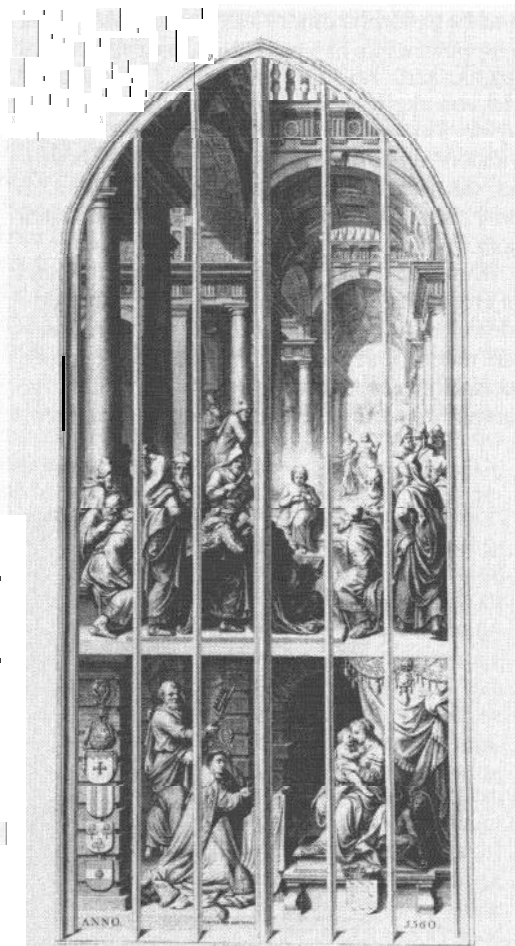
In 1129 stelde Andries, bisschop van Utrecht, een oorkonde op, waarin hij bevestigde dat Alveradis, weduwe van Hendrik van Cuijk met toestemming van haar zonen Herman en Godfried een aantal goederen had afgestaan ter stichting van een Norbertijner abdi. Plaats: de aan de oever van de Linge gelegen Herigerwaard, ter ere van de patrones van het klooster, Maria, omgedoopt in Mariënweerd.

De abt van de Norbertijner abdi St.-Maarten te Laon zorgde, voor de bemanning van de nieuwe stichting en nam de functie van vader-abt op zich. Op haar beurt werd Mariënweerd zelf de moederabdi van een aantal stichtingen en kwam aan het hoofd te staan van een eigen kloosterfamilie. Een lid hiervan is de nog bestaande Abdi Berne, gelegen in Heeswijk, waarvan de stichting in 1.134 door bisschop Andries werd bevestigd.

Tussen de stad Gouda en laatstgenoemd klooster bestaat eveneens een relatie vanwege de schenking van een Glas (nr. 10), door de abt van Berne, Theodorus Spiering van Wel, in 1559. Beide Glazen 10 en 1.3 zijn ontworpen en gemaakt door Antwerpse kunstenaars, respectievelijk de schilder-architect Lambert van Noort, en de glasschilder Digman Meynaert. Glas 10 werd in 1655 door Daniël Tomberg vernieuwd,

zodat dit helaas niet meer origineel is². In het onderste gedeelte van dit Glas ziet men tussen de familiewapens van Goudse burgemeesters de wapens van Theodorus Spiering van Wel en van Folckoldus, de stichter van het klooster Berne. Op deze wijze is de herinnering aan de oorspronkelijke schenker zichtbaar gebleven (afb. 4).

De voorspoedige ontwikkeling van Mariënweerd; zowel in materieel als geestelijk opzicht,

Afb. 1. Gravure van Glas 13 door P. Tanjé naar een tekening door J.C. Boëthius (1738)

• Afb. 2. Peter van Zuyren, zoals hij staat afgebeeld in het carton door Lambert van Noort. Wouter Crabeth reisde naar Mariënweerd om de abt voor dit doel te portretteren. Uit de kleding blijkt duidelijk de pronkzucht van de abt. Archief Herv. gemeente Gouda. Foto: Wim Scholten

• Afb. 3. De mijter van de abt, zoals afgebeeld in het carton, is in het Glas met veel vakmanschap uitgevoerd, vermoedelijk door of met assistentie van een der gebroeders Crabeth. Archief Herv. gemeente Gouda.

Foto: Wim Scholten

• Afb. 5. Op de grafzerk van Peter van Zuyren zijn dezelfde wapenschilden te zien als in het gebrandschilderde Glas, evenals de lijfspreuk van de abt: *virtus per aerumnas = deugd door zware arbeid*.

Volgens Ten Bruggencate is de herkomst van de wapens onduidelijk. Het wapen met het ingehoekte schildhoofd, dat zowel op de zerk als in het Glas in de linkerbovenhoek is geplaatst, zou mogelijk het familiewapen van Van Zuyren kunnen zijn.

(Foto met toestemming van de auteur overgenomen uit het boek)

duurde voort tot in de eerste helft van de 14de eeuw. Ontvangen legaten werden onder meer aangewend tot verzorging van armen en behoeftigen. Soms werd een schenking in zijn geheel voor dit doel bestemd, zoals die van Reinoud II, graaf van Gelre, in 1355, groot 1000 pond. Een bepaling in dit testament luidde, dat men met de opbrengst van de erfrente '...alle jaer|copen sal tot der huysamen behoef... rocke| hosen| scoen| hemde ende nederclleder tegen die winter...'.
 Omstreeks het midden van de 14de eeuw brak er voor de abdij een donkere periode aan, die zou voortduren tot ver in de volgende eeuw. Met de discipline was het zo slecht gesteld dat rond 1458 de abten van Prémontré (de Norbertijnen worden ook wel Premonstratenzen genoemd), Berne en Laon zich genoodzaakt zagen in te grijpen nadat zes Mariënweerders zich schuldig hadden gemaakt aan zware misdrijven en excessen. Rond het midden van de 15de eeuw begonnen goedwillende geestelijken hun krachten te bundelen en kwamen in verzet tegen de heersende misstanden. Daardoor en dank zij de gunstige economische conjunctuur raakte de abdij in een langdurige opwaartse spiraal die slechts incidenteel door tegenslagen zou worden onderbroken, zoals bijvoorbeeld de overstromingen van 1486, 1496 en 1497 en de plundering in 1493 door een legerbende onder leiding van Gijsbert Pieck uit Beesd.

In 1543 maakte de Vrede van Venlo, waarbij

ook Gelre onder het gezag van Karel V kwam, een einde aan de oorlogshandelingen in de streek, waarvan de abdijen Berne en Mariënweerd, door hun onbeschermd ligging in het oorlogsgebied veel te lijden hadden.

In de eerste helft van de 14de eeuw raakte de abdij betrokken bij diverse liefdadige instellingen en ging ook zelf initiatieven op dit terrein ontplooiën. Het was een tweede stap op weg van een beschouwende naar een voornamelijk actieve rol. Aantekeningen in de pachtboeken uit de tijd van Van Zuyren (de administratie werd onder zijn bestuur nauwkeurig bijgehouden) geven een indruk van het grote aantal behoeftigen dat in de 16de eeuw naar de abdij kwam om een aalmoes in ontvangst te nemen. De vaste uitdeeldagen waren Witte Donderdag en Kerstavond. Op 24 december 1545 zag Peter van Zuyren 1.200 armlastigen verschijnen. Men deelde dat jaar 3300 broden uit, 22 vaten bier en vier vaten haring. In 1552 telde men op Witte Donderdag 3800 personen en op die zelfde dag in 1556 7000 paupers en 200 leprozen, waaraan zeven hoet (ruim 7000 liter) tot broden gebakken rogge en 40 vaten bier werden uitgedeeld.

In 1557 zorgde Van Zuyren voor de aanwezigheid van betrouwbare getuigen bij de uitdelingen: de ambtman van de Tieler- en Bommelerwaard, de drost van Buren en de drost en de schout van Culemborg, zodat alle omliggende territoria door een hoge ambtenaar waren vertegenwoordigd. Zij zagen hoe meer dan 15.000 paupers en 600 leprozen naar Mariënweerd kwamen. Het aantal bleek jaar na jaar te stijgen, hetgeen volgens Van Bavel – naast andere gegevens – wijst in de richting van het ontstaan van een landloos plattelandsproletariaat.

De abt van Mariënweerd (1545|1561)

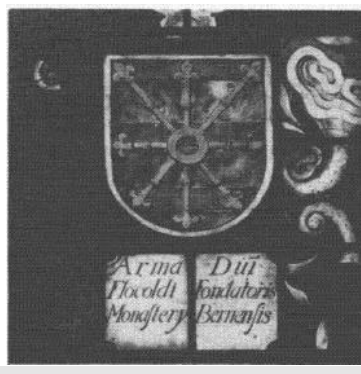
De laatste bloeiperiode van Mariënweerd viel ruwweg samen met het abbatiaat van de uit Zutphen afkomstige Peter van Zuyren († 1563). De gezonde financiële situatie van de abdij gaf hem de gelegenheid zijn lusten op het gebied van kunsten en wetenschappen volledig bot te vieren. Hij contracteerde Lambert Priem, president van het Leuvense Universiteitscollege van de Heilige Geest, om de jonge religieuzen van het klooster te onderrichten 'in sacris et in bonis litteris'. Tot 1575 (6 januari) was er in de Noordelijke Nederlanden nog geen universiteit! Daarnaast verrijkte hij de abdij met tientallen zilveren bekers, vergulde kelken, fluwelen kazuifels, gouden koorkappen en damasten altaarkleden. Niet alleen liturgische kleding en vaatwerk werden door hem aangekocht, maar ook kunstvoorwerpen, zoals een drieluik, in 1546 geschilderd door de toen nog jonge, in Utrecht gevestigde Anton Mor³. Als een echte maecenas en kunstkenner heeft Van Zuyren deze kunstenaar 'ontdekt', in ieder geval in het zadel geholpen.

Op de zijvleugels van het drieluik waren portretten te zien van Peter van Zuyren en zijn voorganger. Het kreeg een plaats in het koor van de abdijkerk.

In 1550 kocht Van Zuyren twee orgels van Cornelis Gerits, orgelmaker te Utrecht, te weten een positieforgel voor de kapel van het klooster en een groot orgel met een 6-voets register, dat aan de westzijde in de abdijkerk kwam te staan. Het instrument, dat 400 Carolus guldens kostte, werd enige jaren nadien nog uitgebreid met drie extra registers.

De fraaiste aankoop van het abt was waarschijnlijk het sacramentshuis⁴ dat Colijn de Nole, lid van het beroemde beeldhouwersgeslacht uit Kamerijk en toentertijd woonachtig te Utrecht, in 1550 voor Mariënweerd beitelde. Gezien de beloning die meester Colijn ontving – aanzienlijk meer dan voor zijn werkzaamheden in Kampen en Utrecht – is dit wellicht zijn voornaamste project geweest.

Behalve door de aankoop van kunstvoorwerpen verfraaide Van Zuyren de abdij ook door opdracht te geven voor de bouw van een nieuwe kerktoeren, waarin hij een uurwerk en vier in Utrecht gegoten klokken liet plaatsen en door een grondige vernieuwing van het koorgestoelte. Van al deze kunst- en architectuurschatten bleef niets gespaard, met uitzondering van de grafsteen van de abt. Deze zerk in renaissancestijl (afb. 5) waarop Van Zuyren liggend is afgebeeld, heeft namelijk in een plaatselijke boerderij als dorpel de storm der tijden doorstaan. Buiten Mariënweerd bleef eveneens één kunstvoorwerp als resultaat van Van Zuyren's maecenaat bewaard: het Glas nr. 13 (afb. 1) in de St.-Janskerk, voorstellende de twaalfjarige Jezus in de

« Afb. 4. Twee wapens in Glas 10 herinneren aan de abdij Beme te Heeswijk, een stichting van de abdij 'Mariënweerd' uit 1134. Links het wapen van de stichter van Berne, Folkoldus, heer van Teisterbant. Hij behoorde tot de regionale adel en trad met zijn vrouw in genoemd klooster nadat het (kinderloze) echtpaar hun goederen aan de abdij had geschonken. Het wapen rechts is van een abt van Berne, Theodorus Spiering van Wel, die het Glas, dat in 1655 geheel werd vernieuwd, in 1559 aan de kerk schonk. Opvallend zijn naast de wapenschilden de vliender en de libelle, een detail dat een eeuw tevoren door Wouter Crabeth eveneens werd toegepast (Glas 8 en 23).
Archief Herv. gemeente Gouda

Foto: Wim Scholten

Tempel. Van Zuyren is in vol ornaat afgebeeld, knielend voor Maria, de patrones van Mariënweerd, met het kind Jezus. Hoewel het carton voor dit Glas door Lambert van Noort werd getekend, werd Van Zuyren geportretteerd door Wouter Crabeth, die voor deze gelegenheid naar Mariënweerd reisde om 'den prelaet te conterfeyten ende sijn wapenen uut te teykenen'. (De herkomst van de wapens in het Glas en op de grafzerk is volgens Ten Bruggencate onduidelijk). Bij die gelegenheid heeft Wouter de abdy met zijn vele kunstschaten in haar volle glorie aanschouwd.

De mijter van de abt, die in het Glas twee maal is afgebeeld (eenmaal als onderdeel van het abtsgewaad en eenmaal als bekroning van het vermoedelijke geslachtswapen), getuigt van een bijzonder vakmanschap zoals dat alleen voorkomt in de Glazen van de gebroeders Crabeth. De opvallend verfijnde uitvoering, waarbij het lijkt of de edelstenen in de mijter écht zijn, in plaats van gewoon gekleurd glas, doet bij deskundigen het vermoeden bestaan dat de glanschijder Digman Meynaert hierbij assistentie van Wouter of Dirk Crabeth heeft gekregen. In het carton is het enige portret van Van Zuyren bewaard gebleven dat naar het leven is getekend (afb. 2).

Naar buiten toe leefde Peter als een voornaam edelman. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop hij zich in 1545 met zijn entourage in Utrecht presenteerde aan keizer Karel V en zijn Vliesridders, Voor deze gelegenheid doste Van Zuyren de twaalf hem begeleidend dienaars uit met een zilveren staaf en de letters M en W om op de mouw te dragen. Het uitgavenpatroon dat met deze leefwijze gepaard ging, was vanzelfsprekend uiterst kostbaar en heeft de financiële mogelijkheden van de abdy waarschijnlijk overtroffen (afb. 3).

Ook in andere opzichten was Van Zuyren niet de voorbeeldige abt waarvoor men hem op het eerste gezicht zou houden. Zo trok hij zich vaak terug in zijn luxueuze huis te Zaltbommel waar hij samenwoonde met vriendin en dochter. In 1561 deed hij uiteindelijk tegen een vorstelijk pensioen van 375 gulden per kwartaal afstand van het abbatiaat om zich daarna definitief in de stad te vestigen. Ondanks de uitbundige levenswijze van Peter van Zuyren maakte de abdy een bloeiperiode door, zodat de nieuwgekozen abt Johan van den Hove uit Grimbergen een eenvoudige taak leek te krijgen.

Het einde van de abdy

Dat bleek niet van lange duur, want op 22 maart 1567 moesten de kloosterlingen machteloos

toezien hoe een troep soldaten van Hendrik van Brederode de abdy plunderde, liturgische voorwerpen vernielde en de abt gevankelijk meevoerde naar Vianen. De verwoesting van de abdijgebouwen en de onveiligheid op het platteland maakten een verblijf te Mariënweerd onmogelijk. Derhalve besloot de abt om enkele kanunniken onder te brengen in Brabantse abdijen en de rest tijdelijk te huisvesten in een Utrechtse herberg. Pas in 1573 kwam aan deze onbevredigende situatie een einde, toen Mariënweerd een inwoningscontract sloot met het Sepulcrijner klooster te Culemborg, zodat de resterende conventualen hier het kloosterleven konden voortzetten.

Het abdijcomplex viel steeds verder ten prooi aan verwoesting en afbraak, met name doordat steenhandelaars en cementmakers de waardevolle materialen wegsleepten. Het goederenbezit van de abdy raakte in snel tempo uitgehold door verkoop en verpanding. In 1592 gelukte het uiteindelijk aan de Gelderse overheid greep op de goederen te krijgen. In dat jaar overleed de laatste abt en werd Frederik van Winssen, de voormalige co-adjutor, door hen aangesteld tot administrateur der Mariënweerdse goederen.

In 1734 kocht A.O.R.F. graaf van Bylandt de heerlijkheid van de Gelderse overheid. Hij liet er een statig herenhuis, bouwen, dat rond 1790 zou worden vervangen door het huidige, dat de naam 'Mariënwaerd' draagt. Het merendeel van de archivalia van de abdy Mariënweerd wordt thans bewaard in de abdy van Berne.

NOTEN

1. Ruyven-Zeman, Zs. van, *Lambert van Noort Inventor*. Academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam, 29 mei 1990.
2. Ruyven-Zeman, Zs. van, *Een verdwenen glasraam uit de St. Janskerk te Gouda naar ontwerp van Lambert van Noort*. Opstellen over middeleeuwse kunst opgedragen aan prof. dr. Anna C. Esmeijer, ed. J.B. Bedaux (Clavis Kunst-historische Monografieën, dl. VIII), Zutphen (1989) 179-192.
3. Anton Mor (ook: Antonio, Anthonius Moro of Mor van Dashorst; ca. 1520-1576/77), Nederlands schilder, waarschijnlijk leerling van Jan van Scorel Werkzaam o.m. in Italië, Spanje en Engeland. Hofschilder van Karel V en Filips II. Zijn zeer gedetailleerde portretten zijn van grote allure; de figuren voornamelijk van Jan van Scorel. o.a. Mary Tudor (1554; Prado, Madrid), Granvelle (1549; Kunsthistorisch Museum, Wenen) en Alva (Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel).
4. Sacramentshuis: bergplaats voor de geconsacreerde (gewijde) hosties.
5. Bruggencate, A. ten, *Heraldische gids van de Goudse Glazen*, Fonds Goudse Glazen, Gouda m.m.v. Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage (1949) 9.

BRON

Bavel, B.J.P. van, *Goederenvererving en goederenbeheer van de abdy Mariënweerd* (1129-1592). Hilversum Verloren, 1993, 628 pag., geïll. Proefschrift Universiteit Utrecht, 1993, f 120,-. Verkrijgbaar bij de boekhandel.